

16 urning blandad körning från 4,7 l/100 km. 0, från 107 g/km

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

STADENS (MELLAN)RUM

MELLANRUMMENS PLATS OCH BETYDELSE I
PLANERINGSPROCESSEN

LARS HÅKANSSON

Självständigt arbete • 15 hp
Landskapsarkitekturprogrammet Alnarp 2015

STADENS (MELLAN)RUM

Mellanrummets plats och
betydelse i planeringsprocessen

(IN BETWEEN) URBAN SPACE

In Between Urban Space and It's
Importance for the Planning Process

Lars Håkansson

Handledare: Alexander Henriksson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Arne Nordius, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatexamensarbete i Landskapsarkitektur

Kurskod: EX0649

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitekturprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2015

Omslagsbild: Lars Håkansson

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Mellanrum, offentliga rummet, stadsplanering, planeringsprocess, evolutionär design, radicant design, Île de Nantes

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för Landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

SAMMANDRAG

Mellan bebyggda enklaver och väldefinierade stadslandskap stöter man på underliga ytor, till synes tomma, ödsliga och utan någon som helst funktion. Ytorna definieras ofta som stadens mellanrum och det är utifrån dessa platser existens som uppsatsen grundas på. Mellanrummen skiljer sig ofta markant från den välordnade och kontrollerade staden, men är alltjämt en del av den. Målet är att genom litteraturstudier undersöka vad mellanrummens värden tros ha för staden och dess invånare. Studien ska utgöra ett underlag till en fortsatt diskussion kring vad som betecknar dessa platser och vad de kan ha för värde utifrån ett planerings- och användarperspektiv.

Genom litteraturstudien har jag kommit fram till att det är mellanrummens oklara, odefinierade och flyktiga karaktär som är dess största tillgång och värde, och att mellanrummet inte innehåller några förutbestämda regler för hur man som brukare av landskapet bör bete sig. Stadens mellanrum är öppna för appropriering, självorganisering, kreativitet och spontanitet. Mellanrummen är en plats där användare kan agera tillfälligt i nuet. Detta innebär att mellanrummen utgör ett alternativ till det kontrollerade offentliga rummet, och kan på så vis bli en frizon för det som annars inte passar in.

Uppsatsen behandlar även arkitekten och planerarens förhållningssätt till staden och dess mellanrum. Jag har genom studien kunnat se tre olika riktlinjer som skiljer sig åt. Den första riktlinjen menar att; bara genom att lämna mellanrummen åt sitt blivande kan de överleva och utvecklas. Den andra faller tillbaka på ett traditionellt planeringsideal och ser inte dessa platser som en del av professionen. Den tredje riktlinjen utgör ett förhållningssätt som utgår från att staden alltid är i förändring. Det är ett synsätt där den lokala platsen och dess historia spelar stor roll för hur platsen utvecklas. Riktlinjen menar att genom en växelverkande process kan arkitekturen kopplas ihop mer sammanflätat med staden och dess invånare.

ABSTRACT

Between built enclaves and well-defined urban landscapes, peculiar areas emerges, seemingly empty, desolate, and without any function. These residual places are the subject of that the thesis is based upon. Residual space often differs significantly from the well-ordered and controlled urban areas, but is nevertheless a part of it. The goal is to, through literature studies, explore the values of residual spaces could have for urban inhabitants and for the city itself. The study will provide a basis to conduct a discussion around what these sites represent from a user- and planning perspective.

Thanks to the literature study, I have come to the conclusion that it is the vague, undefined and volatile character of the residual space that is its greatest asset and value. The residual space contains no predetermined rules or demands of certain behaviour. Residual space is open to appropriation, self-organization, creativity and spontaneity, where users are able to act temporarily in the present. This means that the residual space is an alternative, and thus can become a free zone for what does not fit into the controlled public space.

The thesis also deals with the architects and planners different approaches to the city and its spaces. Thanks to the study I was able to see three different guidelines that differs. The first guideline says that, only by leaving residual space from intervention, they can survive and evolve. Others fall back on traditional planning ideals and doesn't see these places as part of their profession. The third way of approaching residual space and town planning assumes that the city is always changing. The local site and its history plays a big part in how the site develops. Through this interactive process architecture can be more closely connected with the city and its inhabitants.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	INLEDNING	
Bakgrund	5	
Mål och syfte	6	
Avgränsningar	6	
Material och metod	7	

	KRITIK MOT DET STATISKA	
Från ett klassiskt synsätt	8	
Space Syntax	9	
Tid och rum	9	
Unitary Urbanism	10	
Free Zones	11	

	MELLANRUM	
Definition av mellanrum	12	
Uppkomst av mellanrum	13	
Mellanrummens identitet	14	
Handlingsfrihet	14	
Ett alternativt offentligt rum	15	
Ägande	15	

	ARKITEKTENS OCH PLANERARENS FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL MELLANRUM OCH STADEN	
Introduktion	17	
Lämna åt det blivande	17	
Fortsätta den traditionella vägen	18	
Samordning av tid och rum	20	

	FRÅN STATISKT TILL DYNAMISKT?	
Introduktion	22	
Dagens platsbegrepp	22	
Transformation	23	
Exempel: Île de Nantes	24	

	DISKUSSION, SAMMANFATTNING OCH EGNA REFLEKTIONER	
Diskussion, sammanfattning och egna reflektioner	25	
Slutdiskussion	27	
Slutligen	28	

	KÄLLOR	
Skriftliga källor	29	
Elektroniska källor	30	
Radio	31	
Bilder	31	

BAKGRUND

Överallt i staden finns det platser och områden som är oplanerade, till synes övergivna, men som ändå används av människor på olika sätt. Ytorna mellan det bebyggda dyker upp lite varstans i staden. Det kan röra sig om uttjänade hamn- och industriområden, stängda järnvägsstationer, övergivna hus och bostadsområden, buffertzoner längs trafikleder och under broar, eller om spontant exploaterad mark i stadens gränzoner. Trots att de är platser var olika grupper av människor lever sina vardagliga liv blir mellanrummen på sin höjd sedda som vita fläckar på kartan, och ofta bortprioriterade av arkitekter och beslutsfattare.

Landskapsarkitekturstudenter får en gedigen och bred utbildning där det ingår att lära sig att hantera komplexa frågeställningar och företeelser, särskilt gällande hållbar utveckling. I debatten om framtidens hållbara städer höjs många röster för att staden måste byggas tätare och mellanrummen blir då ofta utpekade som potentiella exploateringsytor för att möta dessa krav.

I det skolprojekt som föregick kandidatarbetet arbetade vår grupp till stor del med effektivisering och hushållande av markyta. På rent okulära grunder förvandlade vi "tomma" ytor till programmerade och helt plötsligt användbara platser. Slentrianmässigt sattes nya planer upp, utan att vi såg närmare på vad som egentligen fanns på platsen och utan att ifrågasätta vad som skulle hända med stadens dynamik, och inte minst eventuella sociala värden, om dessa ytor ersattes med helt nya miljöer.

Oftast genomförs arkitektoniska projekt med ett tydligt innan och efter. Så också inom landskapsarkitekturutbildningen, där man får lära sig att analysera och bearbeta, för att slutligen visualisera en omgestaltning. I verklighetens landskap förenas däremot tid och rum. Oftast sker förändringar så långsamt att vi knappt uppfattar dem. Ibland sker de mer abrupt och plötsligt. Stadens mellanrum, som ofta skiljer sig markant från den för övrigt välregisserade och välordnade staden, är platser som ofta lämnats åt sitt öde och som på ett sätt blir ruiner av en förgången tid. De blir en del av ett system som gör det enklare att ifrågasätta stadslandskapet som stabilt och oföränderligt – att staden befinner sig i ständig förvandling blir på ett sätt mellanrummets devis.

Jag har länge fascinerats av hur människors avtryck uppenbarar sig i stadens mellanrum. På det sätt den mänskliga närvaron nästintill demonstrativt frångår en statisk och ordnad planering, för att istället skapa något fritt från det överordnade; någonting eget. Ofta handlar mina observationer om något så banalt som små upptrampade stigar eller smitvägar men som alltså skvallrar om ett rörelsemönster och mänskliga aktiviteter som inte går att förutse eller planera för.

Människans användning av föränderliga landskap kanske kan resultera i nya värden, som i sig kan skapa nya förutsättningarna för de som planerar städernas utveckling och vår gemensamma framtid?

MÅL OCH SYFTE

Målet är att skriva en akademisk uppsats där jag ämnar undersöka mellanrummens värde och plats i staden. Vidare vill jag undersöka hur arkitekter och planerare förhåller sig till stadens rum och mellanrum, samt hur planeringsprocesser påverkar dessa platser.

Syftet är att med en litteraturstudie belysa mellanrummen som en viktig del av staden och visa på dess värden ur ett socialt-, kulturellt- och demokratiskt perspektiv. Jag vill föra en diskussion angående alternativa planeringsprocesser där arkitekters och planerares förhållningssätt till stadens offentliga rum och mellanrum porträtteras. Diskussionen kan förhoppningsvis leda till en ökad förståelse för hur man kan skapa en mer levande och varierad stad.

Ur uppsatsens mål och syfte har följande frågeställningar vuxit fram:

- Har stadens mellanrum något värde?
- Hur förhåller sig arkitekter och planerare till staden och dess mellanrum?
- Hur kan man som arkitekt och planerare tillämpa en planeringsmetod för att tillgodose eventuella värden i stadens mellanrum?

AVGRÄNSNINGAR

Jag har valt att koncentrera mina studier på mellanrum i staden, då de i stadens expansion och utveckling ofta hamnar i politikernas, arkitekters och planerarens blickfång som exploateringsytor. Det jag finner extra intressant är när funktioner, som är starkt kopplat till en specifik plats i staden, helt plötsligt rycks undan och försvinner. Sådana platser kan vara postindustriella områden, vars utveckling och upplösning kan ske väldigt fort. Därför har jag valt att ta upp ett gammalt hamnområde tillika nedlagt varvsområde i det exempel jag behandlar i min uppsats. Området har jag valt att definiera som ett storskaligt mellanrum. Det jag finner intressant med platser som dessa är när folkvalda beslutsfattare eller arkitekter och planerare ämnar att fylla dessa platser med en ny funktion och identitet. Ofta planeras det att ske i snabb takt i en omedelbar förvandling. Den desperata jakten efter ny identitet kan då resultera i konflikter mellan markägare och tillfälliga brukare, om vem som har den egentliga rätten till platsen. Konflikter som kan leda till diskussioner om rätten till det offentliga rummet och demokratifrågor i stort – något som får mig att vilja studera mellanrummets plats i staden.

I litteraturen nämns andra platser som: gränslandet mellan stad och land, buffertzoner vid trafikområden etc. Dessa väljer jag enbart att nämna utan att undersöka djupare. Stadens mellanrum kan även innehålla gröna kvalitéer med en rik och varierad flora. I min uppsats behandlar jag inte detta, utan koncentrerar mina studier på hur människan och platsen relaterar till varandra. Jag tar inte heller upp temporära metoder som ofta används för att aktivera mellanrum, utan koncentrerar mina studier på evolutionära och långsiktiga projekt.

MATERIAL OCH METOD

Jag har valt att bygga min uppsats genom en litteraturstudie. Detta för att möjliggöra en diskussion utifrån en teoretisk grund och utifrån olika perspektiv. Jag har samlat in litteratur för att i möjligaste mån bredda, utveckla och uppnå en djupare förståelse rörande mitt ämnesval. Litteraturen behandlar teorier och hur olika planeringsideal påverkar städer och dess invånare och är skrivna av konstnärer, filosofer, journalister, arkitekter, arkitekturforskare, etnologer, etc. Grunden har främst utgjorts av ämnesrelaterade böcker inom arkitekturforskning och vetenskapliga tidningsartiklar.

Merparten av mina källor har utgjorts av dessa författare som jag anser vara pålitliga källor:

Lisa Diedrich är utbildad arkitekt och landskapsarkitekt. Hon har efter sin examen varit verksam som arkitekt, konsult och som arkitekturkritiker. Hon har varit redaktör för ett flertal arkitekturtidsskrifter. Sedan 2007 har hon arbetet inom diverse europeiska universitet och är för närvarande professor i landskapsarkitektur vid Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp. Jag har intresserat mig av hennes arbete om dagens urbanisering och utveckling av europeiska hamnområden. Dels hennes avhandling från Köpenhamns universitet; *Translating Harbourscapes: Site Specific Design Approaches in Contemporary European Harbour Transformation*, men även andra av hennes texter som behandlar samma ämne. Jag har genom Lisa Diedrich texter kunnat studera, vad jag menar är storskaliga mellanrum, samt fått en god beskrivning av exemplet ile de Nantes (ett övergivet hamnområde under transformation).

Kenny Cupers och Marcus Miessen är tyska arkitekter, verksamma i Berlin. Boken *Spaces of Uncertainty* har legat till stor grund för min litteraturstudie då den tar upp många intressanta och relevanta fakta angående mellanrum och stad.

Tom Nielsen är utbildad arkitekt och doktorand vid Århus universitet. Jag har intresserat mig för hans texter då de har varit relevanta för mitt ämnesval. Den text som intresserat mig mest har varit hans artikel *Overskudslandskaber* i Nordisk arkitekturforskning från 2001.

Leo Gullbring är journalist och kritiker, och skriver ofta inom ämnena arkitektur och design. Jag har stött på hans texter på internet och genom tidskriften Area där han har debatterat och kritiskt granskat olika arkitekturteorier och arkitekturprojekt.

Uppsatsen är indelad i fem delar:

I den första delen presenteras en framväxande kritik mot det statiska och kontrollerande planeringsideal som verkat under lång tid. Den andra delen behandlar stadens mellanrum. I den beskrivs vad mellanrum är, hur de uppkommer och vad de har för värden. Den tredje delen behandlar evolutionär planering, som visar hur arkitekter och planerare kan använda sig av samspelet mellan tid och rum som metod, samt hur det går att implementera ett evolutionärt tänkande på en reell plats i ett exempel. Del fyra tar upp arkitektens och planerarens förhållningssätt till staden och dess mellanrum. I del fem presenteras en slutdiskussion och vad jag i litteraturstudien har kommit fram till.

FRÅN ETT KLASSISKT SYNSÄTT

Enligt arkitekten Peter Eisenman har arkitektur sedan mitten av 1400-talet, eftersträvat en arkitekturstil med utgångspunkt från tre olika kategorier; representation, förnuft och historien. Han kallar stilen för den klassiska och beskriver följande (Eisenman, P. 1999, s 159):

Representationen skulle förkroppsliga idén om mening; förnuftet skulle kodifiera idén om sanning; historien skulle erövra idén om det tidlösa ur idén om förändring (Ibid, s 159)

Trots att modernismen, rent stil- och ideologimässigt bröt mot det förgångna, hävdar Eisenman att de tre kategorierna och det klassiska paradigmet aldrig ifrågasattes, att den moderna arkitekturen därmed höll fast vid idén om det tidlösa, det sanna och det betydelsebärande (Ibid, s 159). Innebörden av detta betyder att den moderna arkitekturen därför antas ha samma förhållningssätt som klassicismen och misslyckades, enligt Eisenman, därmed att skapa en ny arkitektur. Han hävdar att den moderna arkitekturen i grunden bestod av en klassisk form, om än något mer avskalad och med mer fokus på funktion och teknik (Ibid, s 162).

Genom att betrakta modernismen och det klassiska som delar av en och samma historiska kontinuitet, menar Eisenman att de värden i representationen, förnuftet och historien som berättigar och skänker objekt legitimitet går om intet, att de alltid varit simulationer av en verklighet och tidsbegrepp. Eisenman menar att det inte finns någon enda sanning eller någon enda mening ur en tidlös bemärkelse (Ibid, s 171). Genom en förlust av självklara värden som så länge format arkitekturen hävdar Eisenman att det klassiska, och därmed det tidlösa, inte har samma betydelse i vårt samhälle. Han välkomnar en ny diskurs inom arkitektur, befriad från yttre värden. En arkitektur som skiljer sig från, och som i grunden är en annan än, den klassiska (Ibid, s 174-175). En diskurs som, enligt Eisenman, måste frångå den moderna idén om utopin, som kunde passera nuet och obemärkt röra sig mot en tidlös framtid. Det klassiskas slut innebär därför en arkitektur där det för varje sammanhang uppfanns något nytt, anpassade för tillfället istället för alltid. En arkitektur som snarare har en öppen taktik än en målinriktad strategi. Då strategier är förutbestämda från början och därmed avsiktligt styrda. Eisenman manar till en arkitektur utan ursprung och slutmål. (Ibid, s 179-180).

SPACE SYNTAX

Kulturgeograf Sara Westin har i sin doktorsavhandling; *Planerat, alltför planerat – En perspektivistisk studie i stadsplaneringens paradoxer*, till viss del behandlat teorierna bakom den rumsliga analysmetoden; Space Syntax. Hon beskriver att sedan 1970-talet har arkitekturforskaren Bill Hillier försökt ta fram och utveckla ett nytt paradigm inom arkitekturen, där kopplingen mellan arkitektur och brukare, inte bara bör tala till ögat utan även kroppen. Enligt Westin är det kroppen som slutligen avgör och begränsar människor vart kan gå och röra sig i staden. Följaktligen, menar Westin, att människors rörelsemönster är av avgörande betydelse för hur städer fungerar och är av största vikt i vetenskapen om relationer mellan stadsform och stadsliv; mellan rum och samhälle (Westin, S. 2010, s 189-191).

Genom teorierna förflyttas fokus från ögat till kroppen, eller från vad arkitekturen säger till vad den gör. Fokus förflyttas från representation till att vara mer performativ. Westin menar att Space Syntax är en kritik mot klassisk- och modern arkitektur, där ögat och kroppen inte får ta del av samma upplevelse, där det visuella tar kommandot. Westin menar att Space Syntax vill stärka kunskapen om arkitektur- och planeringsarbetets performativa fas. Med andra ord hur den form man ämnar bygga verkligen kan tänkas fungera. Den generativa fasen, dvs den kreativa och konstnärliga fasen har enligt Westin arkitekter redan god kunskap om (Ibid, s 189-191).

TID OCH RUM

Den spanska arkitekten och filosofen Ignasi de Solà-Morales hävdar, likt Peter Eisenman, att platser i historiska kulturer ofta utmanat tiden. Arkitektoniska monument får ofta stå symbol för kulturer som annars räds att glömmas bort som en grundpelare mot glömskan och tidens gång. Dessa platser framhåller och representerar allt som oftast individuella grundare, historiska handlingar eller institutioner (Sola-Morales, I. 1999, s 195). Han menar att dessa platser tillhör de kulturer som identifierar sig i en kamp mot tiden och att dess arkitektur spelar en stor roll i de riter som handlar om grundläggning, minne och beständighet (Sola-Morales, I. 1999, s 195). Solà-Morales hävdar att det moderna rumsbegreppet däremot förändrades i grunden i och med Albert Einsteins presentation av relativitetsteorin. Genom att länka samman tid och rum blev arkitekturen tvingad att se dem som ständigt sammanflätade och inte längre

som något separerat eller evigt (Sola-Morales, I. 1999, s 187).

I arkitekturteoretikern Christian Norberg-Schultz teorier om plats presenterar han tankar om platsens inneboende karaktär. Han hävdar att en djup förståelse av plats innebär förståelsen av platsens *genius loci*; platsens inneboende ande; platsens väsen (Norberg-Schultz, C. 1999, s 98). Enligt Norberg-Schultz är det väsentligt för människan att kunna identifiera sig med en specifik plats för att kunna orientera sig och känna in rummet. Utan en koppling i tid och rum, menar Norberg-Schultz att människan riskerar att förlora vetenskapen om vart hon rör sig och hur hon beter på en viss plats, vilket enbart är möjligt om människan kan förhålla sig till konkret rumsliga strukturer. Han menar att identifikation och orientering är existentiellt för människans plats i världen och själva grunden för känslan av tillhörighet. Att förstå platsens *genius loci* är att förstå platsens kallelse och blir, enligt Norberg-Schultz, arkitektens främsta och grundläggande uppgift (Ibid, s 108-112).

Christian Norberg-Schultz egentliga kritik var riktad mot modernismens distans till den specifika platsen och den *tabula rasa*-princip som då rådde och som mångt och mycket fortfarande används idag. Det verkar råda en konsensus och en sorts besatthet av att alltid börja projekt från ruta ett utan att se till platsens identitet eller dess historia (Diedrich. 2013, s 40). Arkitekten Kenneth Framton går hårt åt modernismen och hävdar att dess arkitektur utgick från ett teknokratiskt synsätt. Han menar att modernismens förespråkare ser på historia som en sentimental företeelse och att just bristen och ointresset beträffande lokal förankring gjorde att modernisterna ständigt sökte nya platslösa tillstånd, där den lokala identiteten ställdes mot en eftersträvnäsvärd universell civilisation och internationell arkitektur (Framton. K. 1999, 133).

Kulturjournalisten Julia Svensson menar att vi än idag kan se exempel på det platsspecifika tänkandet som en reaktion på modernismens planeringsideal. Hon menar att dagens uppgraderade *genius loci* lägger stor vikt vid estetik, men består numer inte bara av form och landskap, som Norberg-Schultz beskrev den. Svensson hävdar att dagens diskussionsklimat kräver en utökad begreppsbeskrivning, då ämnet idag rör frågor som ekologi, hållbarhet, kultur, det sociala och människors välbefinnande på platsen. Utöver dessa ämnen innehåller dessutom begreppet ett ekonomiskt perspektiv. Exempel på detta finns entreprenören Zita Cobbs projekt på Fogo Island i Newfoundland som

stod klart 2013. Zita Cobb växte upp på Fogo Island och ville hjälpa till att bryta en negativ spiral genom att bidra med en förändring av sitt barndomshem som lidit av flerårig ekonomisk recession. Till en början tillsattes en betydlig summa av hennes egna kapital som på sikt var ämnad att bestå i en självförsörjande verksamhet, närmare bestämt ett hotell. Projektet är ett samarbete där beställare, lokala hantverkare och arkitekten har en tydlig anknytning till platsen, där stor hänsyn tagits till att bevara öns kultur- och hantverkartraditioner, och där hotellets anställda består av de boende på ön (Svensson, J. 2015, s 25-26).

Sola-Morales som är kritisk till arkitektur kopplat till varaktighet, stabilitet och motstånd mot tidens gång. Kritiken innefattar även *genius loci* som han inte anser trovärdig i en agnostisk och föränderlig tidsålder, han menar att den enkom blir reaktionär och beskriver det som:

"/.../en mytisk gudomlighet, en privat demon som bebor en speciell plats som arkitekturen synliggör, prisar, utfrågar och lyder.

Han menar att produktion av plats är högst möjlig, men inte som ett uttryck av något som alltid har existerat, eller som något evigt, utan som produktion av en händelse. Där händelser och situationer finns befästa i nuet som fortfarande saknar referenser, som leder mot oordning och kaos och som förmår att skapa ögonblick av energi (Sola-Morales, I. 1999, s 195-198):

Den samtida platsen måste vara en korsväg, och den samtida arkitekturen måste ha talang nog att uppfatta den som en sådan. Platsen är inte en grund, som vissa bilder ger vid handen; inte heller den styrkan hos topografin eller det arkeologiska minnet. Platsen är snarare en provisorisk grundläggning, en ritual av tid och i tiden, förmögen att fixera en punkt med speciell intensitet i vår metropolitanska civilisations universella kaos (Sola-Morales, I. 1999, s 198).

UNITARY URBANISM

Under mitten av 1900-talet utvecklade en grupp arkitekter; situationisterna, en kritik mot modernismens rationalitet. De ville att arkitekturen skulle aktivera det vardagliga livet och öppna upp en värld av experiment, lekfullhet och anarki (Sadler. 1998, s 69). Situationisterna grundade inte arkitektur utifrån funktion, som modernismen, utan snarare en arkitektur baserad händelser och ett slags avsiktligt kaos (Ibid, s 120)

Trots att en av modernismens grundidéer varit ett humanistiskt projekt ämnad att utveckla social jämlikhet och demokrati, menade situationisterna att rationalismens kollektiva ansats hade ett allt för högt pris, då det hämmade individen och dess autonomi (Sadler. 1998, s 7). De ansåg att modernismen och dess universella stilideal och vurm för teknologi var tvingade till en upplösning, att den skulle ersättas med en "ny sanning" (Ibid, s 10).

Sanningen hette situationsstaden och skulle planeras efter principen Unitary Urbanism, där urban utveckling och dess dynamik inte längre skulle drivas av kapital eller byråkrati. Staden skulle bestå av situationer där invånarnas rörelsemönster kunde röra sig utanför bestämda fysiska gränser och tidsramar. Situationsstaden var ett socialt projekt som också innehöll konstnärliga ansatser, så länge form inte dominerade processen. Unitary Urbanism ställde sig nämligen avvisade mot fixerade former och permanenta lösningar som ansågs tillhöra de traditionella stadsplaneringsidealen. Situationisterna strävade istället efter att skapa spontana situationer; en temporär arkitektur, fylld av händelser och social interaktion (Sadler. 1998, s 117-121).

Unitary Urbanism innebar, enligt situationisterna, att lära känna den verkliga staden. Detta skulle uppnås genom att vandra planlöst, eller snarare driva, genom staden. Drivandet ansågs vara ett så oproduktivt tillstånd som möjligt, vars enda mål var att interagera med människor, platser och aktiviteter som kunde förhöja mötet; situationen. De hävdade att själva drivandet skulle leda till upptäckter av nya obekanta områden där plötsliga möten kunde uppstå. Där miljön och det egna beteendet, på förhand, var okända (Sadler. 1998, s 92-94).

FREE ZONES

Arkitekten Lebbeus Woods arbetade under 1990-talet med att skapa arkitektur avvikande från och vad han själv, liksom Peter Eisenman, kallade utopiska framtidsmodeller. Han ville utmana planeringsidealerna och hade istället avsikten att skapa en ytterst kontemporär arkitektur (Gullbring. 2001, s 54).

Woods var övertygad om att arkitektur spelar en politisk och social roll i samhället. Han ifrågasätter den nutida staden för att vara alldeles för reaktionär, liksom den bebyggda miljö som uppförs. Han ifrågasätter stadens homogenitet och traditionella värderingar och vill istället skapa radikala stadsrum, där ett uppbrott med det statiska och traditionella är en förutsättning för något nytt och skulle innebära en fullständig förändring av stadslandskapet. Woods anser att staden befinner sig i kris, i och med den växande sociala ojämlikheten. Ojämlikheten ser han förvisso inte som ett problem, utan som ett livstecken och en potentiell grogrund till förändring. Han hävdar att det är nödvändigt att skapa nya principer för hur man rekonstruerar förstörda och förfallna byggnader och platser. Istället för att förhålla sig till det som rör det förflutna eller framtiden, menar Woods att det är nödvändigt att fokusera på det experimentella i stället för en ny typ av arkitektur kan ta form (Ibid, s 54).

Woods menar att nya stadsstrukturer kräver ett nytt och dynamiskt tankesätt, som utvecklas genom nya nätverk, matriser och hierarkier. I direkt motsats till Norberg-Schultz (1999) teorier om *genius loci*, menar han att arkitekten måste inse och acceptera att rummet till sitt väsen är tomt. Likaså hävdar han att rummet i sitt grundelement är osäkert, obestämt och utan mening. Att det är just arkitektens roll att skapa rum för liv (Ibid, s 54).

Free Zones som Woods proklamerar är emellertid inte rum som bara råkat bli över. De är tydligt definierade rum, där vart och ett har sin karaktär som delar i en ny stadstypologi. Woods menar att free zones är ett försök att injicera ett radikalt stadsrum i dagens homogeniserade städer. Stadsrum som är flexibla, som inte har någon specifik mening och som är platser där brukare av platsen inte får några tydliga riktlinjer eller vetskap hur de ska agera och bete sig (Ibid, s 54).

Take any normal space, like a hotel, a restaurant. We all know how to behave, because the whole network of instructions of what to do, how to relate to each other is already set up. And this creates an orderly, static society, which doesn't allow for change. But people demand changes. Conditions demand that we change (Gullbring. 2003, s 46)

Woods hävdar att det är arkitektens uppdrag att skapa dessa radikala stadsrum, att det är endast hon som har möjligheten, då markspekulanter och finansintressen bara är intresserade av en konventionell normalitet. För att stå emot marknadens krafter och kapital menar Woods att den radikala förändringen måste ske genom radikalt nya situationer; genom samhällets kris i stort eller oförutsedda konflikter. Utgångspunkten för samhällets kris är att den är dold i kärnan, men är uppenbar i periferin, där man träffar människor som understryker samhällets ojämlikheter. De perifera stadslandskapen ger därmed en insikt om att det primära offentliga rummet inte längre har en plats för varken olikheter eller avvikelser (Gullbring. 2001, s 54).

MELLANRUM

DEFINITION AV MELLANRUM

Sedan andra världskriget har det inom arkitektur- och planeringsprofessionen pågått en diskurs och en förändran över uppkomsten av märkliga och oförutsedda ytor mellan det bebyggda landskapet (Doron. M. G. 2010, s 247). Även om litteraturen i stort sett behandlar samma ytor, finns det inom stadsplanering och forskningssammanhang inget samlat begrepp. Ytorna förklaras därför genom olika benämningar såsom: mellanrum, terrain vauge, överskottslandskap, impediment, brownfields, periurbana landskap, efemära landskap, halvurbana platser, förändringsområden, wastelands, derelict areas, no man's land, dead zones etc (Saltzman 2009, Solá-Morales 1995, Nielsen 2002, Wikström 2009, Doron 2010, Cupers och Miessen 2002).

Alla dessa termer hänvisar enligt journalisten Gil M Doron till platser som varken kan betecknas som slumområden eller öppna platser. Det är platser som vid ett första ögonkast verkar tomma, som inte längre har något värde eller funktion (Doron. M. G. 2010, s 247). Enligt etnologen och landskapsforskaren Katarina Saltzman skiljer sig dessa platser från andra urbana landskap:

Stadens mellanrum består ofta av små enklaver som upplevs vara i otakt med omgivningen, områden som av en eller annan anledning, mer eller mindre tillfälligt 'blivit över'. Dessa platser utmanar vedertagna gränsdragningar, inte bara genom sin geografiska position, utan också genom att utgöra ett gränsland mellan natur och kultur, mellan privat och offentligt och mellan dåtid, nutid och framtid. (Saltzman 2009, s. 9)

Ignasi de Solà-Morales använder sig av det franska begreppet terrain vauge för att förklara dessa ytor. Han menar att de rent fysiskt är en del av staden, men att de förblir mentalt bortkopplade från densamma. Ordet terrain ger begreppet en geografisk och territoriell tillhörighet i en urban miljö. Vauge betyder delvis otydlig eller obestämt, tom och ledig men också fri, tillgänglig och obunden (Solá-Morales. 1995, s. 119).

The relationship between the absence of use, of activity, and the sense of freedom, of expectancy, is fundamental to understanding the evocative potential of the city's terrain vauge. Void, absence, yet also promise, the space of the possible, of expectation (Solá-Morales. 1995, s. 120).

De tyska arkitekterna Kenny Cupers och Markus Miessen använder sig i sin bok *Spaces of Uncertainty*, begreppet margin för att beskriva vad de menar är stadens odefinierade rum. De jämför mellanrummet vid marginaler, likt de tomma ytorna i ett textdokument: en fri yta som omringar textens struktur och ordning. Rent rumsligt översätts marginalerna som en övergiven yta, belägen avsides och avskilt från ytor som blivit definierade och strukturerade av arkitekturen (Cupers och Miessen. 2002, s. 103–105).

The margins are in between the homogenous wholes, situated alongside architecture, it's history and theory. In a broad sense, they are – barely revealed – situated in the shadow of institutionalized meaning and representation (Cupers och Miessen 2002, s. 105).

Konstnären Monika Sand använder sig av begreppet mellanrum i sin avhandling *Konsten att gunga*. Då hon menar att dessa rum ofta benämns som:

/.../rum mellan funktioner, mellan situationer och mellan det ideala och det materiella, får staden att framträda perforerad av betydelser, fragmenterad av meningar och användningsområden (Sand. 2008, s 79).

Hon menar att mellanrummen och dess betydelse inom stadsplanering ofta beskrivs i en negativ bemärkelse, som oavsiktliga resultat av de strukturer som omger dem (ibid, s 79). Att de därför ses som något oönskat och samlas i ytterligare ett begrepp: Spaces left over after planning: SLOAP (ibid, s 85). Mellanrummen beskrivs allt som oftast och definieras av någonting som det inte är, eller vad det inte innehåller:

/.../mellanrummen begränsas men inte av dess egna gränser, formeras men har ingen egen form. Definieras av det omgivande men saknar en egen identitet (ibid, s 80).

UPPKOMST AV MELLANRUM

Den danska arkitekturforskaren Tom Nielsen hävdar att mellanrum länge förbisett av arkitekter och planerare då de traditionellt inte ansetts tillhöra deras profession. Däremot menar Nielsen att de traditionella planeringsmetoderna ständigt visar upp en baksida; en producerad yta som varken är avsiktlig eller ens ingår i ursprungsplanen (Nielsen 2002, s. 54). Han menar i och med detta att staden blir både enhetlig och radikalt differentierad på samma gång, där det både finns noga planerade och bebyggda miljöer, samtidigt som baksidan av dessa områden förblir påtagligt annorlunda, som ett slags överskott av det planerade (Nielsen 2002, s. 55). Mellanrummet skapas som en oförklarlig rest av det idoga stadsplanerandet och dyker upp bland enklaver av bebyggelse och tillhörande infrastruktur (Nielsen 2002, s. 54). Dessa ytor verkar enligt Nielsen, inte bara förfölja arkitekten och planeraren, utan även staden i sig:

They can be seen as something that has been excluded from the primary, ideal, and wanted world, and then later has returned as a sort of obtrusive matter impossible to reject or plan away. (Nielsen 2002, s. 54).

Enligt etnologen och landskapsforskaren Katarina Saltzman är den moderna staden i sin mest ideala form väl genomtänkt och väl planerad. Hon menar däremot att framtida förändringar är omöjliga att förutse, vilket leder till att staden måste planeras med marginaler och utrymme just för det oförutsedda. Saltzman menar att buffertzoner är en effekt av det moderna samhällsbyggets planeringsambitioner, som har en vilja att formge och planera alltför mycket och alltför detaljrikt (Saltzman 2009, s. 9). Städerna tillväxt ter sig inte följa ett logiskt spår där varje nytt område av staden fullständigt bebyggs och kopplas samman med angränsande ytor. Av olika anledningar kan ytor förbises i planeringen när staden expanderar (Saltzman 2009, s. 9). Idén om tillväxt och medföljande utbredning av urbana områden, har enligt Tom Nielsen i sin tur lett till en diskrepans mellan det bebyggda och det oanvända; mellan tillväxtpunkter och investeringsmöjligheter där fokus samlas, kontra ointressanta ytor som efter hand faller i glömska (Nielsen 2002, s. 53).

Gil M Doron hävdar att det är effekterna av postindustrialism, passerandet av tid, efterdyningar av krig och kapitalismens natur som oftast ger upphov till dessa ytor. Han menar att marknadens ointresse för spekulat på vissa platser inte bara är det som varit med att skapat stadens mellanrum, utan är även de "mekanismer som upprätthåller deras position" (Doron. M. G. 2010, s 252). Marknadens avvaktande blir som en tidskapsel för spekulativa vinstambitioner och därmed ett dröjsmål i stadsbyggandet. Doron hävdar att dröjsmålet är integrerat i dagens planeringssystem där de blir slentrianmässigt markerade som framtida exploateringsområden, utan att det finns egentliga planer för området (Doron. M. G. 2010, s 260).

MELLANRUMMENS IDENTITET

Cupers och Miessen är kritiska mot hur identitet ofta skapas. De menar att det primära offentliga rummets identitet i många fall blir något påklistrat, och menar att händelser och aktiviteter som sker i stadens mellanrum ofta upplevs som mer direkta och sanna då den inte inkorporeras av arkitektens projicerade bild av hur identitet skapas. Författarna hävdar att sann identitet skapas avsidet arkitektur, bortom arkitektens berättelse och konstruerade identitet (Cupers och Miessen, 2002, s. 98-99).

Aktiviteter i stadens mellanrum är vanligtvis kortlivade och lämnar oftast få spår efter sig. De är neutrala ytor som ingen officiellt tar i anspråk. Ytor där det inte finns några förutbestämda lagar eller regler om ett bestämt beteende. De är platser som hela tiden färgas, tillika revideras av dess besökare (Cupers och Miessen, 2002, s. 92). Mellanrummet förblir därför ett vagt definierat rum, med otydliga gränser som framförallt karaktäriseras av mänskliga aktiviteter. Cupers och Miessen menar att mellanrummet inte har en fastställd identitet; det är alltid temporärt, dynamiskt och instabilt. I mellanrummet skapas det hela tiden uttryck för nya betydelser (Cupers och Miessen, 2002, s. 129-135).

HANDLINGSFRIHET

Ett värde som återkommer i litteraturen är det faktum att mellanrummet skiljer sig så markant från det primära offentliga rummet. En beskrivning som mer än någon annan definierar dessa platser är känslan av att frihet och självstyre regerar. Monika Sand beskriver mellanrumsbegreppet som ett sätt att ifrågasätta rumsidentitet. Genom en

fluktuerande identitet, eller frånvaron av densamma, menar Sand att det innebär ett rum som är fyllt av andra möjligheter. Hon påpekar samtidigt att möjligheterna såklart beror på hur det definierade rummet ser ut, utifrån vilket perspektiv och av vem det är definierat av. Sand hävdar att mellanrummet kan ses som en paus från det tydligt definierade offentliga rummet: "i mellanrummet kan man undslippa identifieringens intvingade grepp". Pausen innebär en frihet, där människan ger sig själva rätten och möjligheten att få uttrycka det hon själv vill utan att behöva styras och kontrolleras (Sand. 2008, s 94-95).

Cupers och Miessen instämmer och menar att mellanrummens möjlighet och värde ligger just i att det är öppet och fritt. Att det bara finns där, till förfogande:

The margin is the ultimate transitory one can take. It is not a means to intervene in the world. As opposed to architectural structures and programmes it does not do anything towards a nearby or faraway future. It is simply there (Cupers och Miessen, 2002, s 176).

Tom Nielsen fortsätter i samma spår och menar att mellanrummet öppnar en möjlighet för människor att bruka och ta platsen i besittning, utan att tvingas följa förutbestämda regler och mönster. Mellanrummet ger plats för vad Nielsen kallar en "humanistisk anti-arkitektur", där platserna inte är något som behöver kämpas för, eller ens kämpas emot (Nielsen. 2001, s 38).

Cupers och Miessen, som undersökt Berlin och dess mellanrum, beskriver ytorna som ett slags vardagslandskap i staden. De menar att dessa typer av landskap inte används i samma mening som andra mer konventionellt urbana rum. Allt som oftast intar dessa platser en tillfällig användning, som även innefattar de mindre rumsrena och ibland illegala aktiviteter som sker där. Många gånger tenderar de att bli platser för människor att göra sig av med saker, för drog- eller sexhandel (Cupers och Miessen, 2002, s. 92). Enligt den svenske arkitekturforskaren Tomas Wikström uppenbarar sig dessa tendenser för att det vilar ett svärdefinierat skimmer över vilka regler som gäller eller vem som är huvudman. Osäkerhet som infinder sig, öppnar därför upp för allt större handlingsfrihet. Wikström menar att aktiviteter som är alltför störande högljudda, platskrävande eller pinsamma, som inte tillåts i det primära rummet ges i

de mer oövervakade mellanrummen en allt större acceptans. Bortom föräldrars, lärares eller myndighetspersoners kontroll möjliggörs då en plats för aktiviteter, handlingar och oväntade möten. Wikström menar att stadens mellanrum blir viktiga rum för överskridande möten. Att de ibland skapar barriärer men framförallt många övergångar och kopplingar (Wikström 2009).

Eftersom mellanrummen saknar funktioner som finns i de angränsande och definierade rummen, kan de odefinierade mellanrummen istället erbjuda en dold undanskymd plats som brukarna är fria att använda till vad de vill och hur länge de vill. Högst temporära, kan man säga att mellanrummens funktion blir aktiviteter, användning och möjligheter (Cupers och Miessen, 2002, s 122).

Har platsen en grön och pittoresk inramning används de inte allt för sällan som picknick- och grillplats. Mellanrummen upplevs och används i dessa fall som en informell park som även kan bli en lekplats för barn; som ett alternativ till programmerade lekplatser blir leken i dessa områden en plats för upptäckande, äventyr och friare lek (Cupers och Miessen, 2002, s. 92). Katarina Saltzman har i intervjuer med äldre personer, som minns tillbaka på hur de som barn använde sig av planlagda platser i väntan på bebyggelse. Några av de intervjuade menar att: "1900-talets förändringar av stadsmiljön har inneburit att många informella lekplatser försvunnit" (Saltzman 2009, s. 37).

ETT ALTERNATIVT OFFENTLIGT RUM

Stadens mellanrum kan betecknas som ett alternativt offentligt rum menar Tom Nielsen. Offentligt just för att det är tillgängligt och öppet för alla, och alternativt för att de aktiviteter som äger rum ofta anses olämpliga och på många sätt skiljer sig från det kontrollerade och homogeniserade rummet (Nielsen 2002, s. 60).

Saltzman hänvisar till den franske filosofen och idéhistorikern Michael Foucault som myntat begreppet heterotopi; bilden av en motbild, eller platser som består av flera lager av komplexitet, betydelser och meningar. Saltzman menar att mellanrummet i den betydelsen blir en slags rumslig frizon som agerar utmanande mot samhällets kontroll och ordning (Saltzman 2009, s. 12).

Genom att se mellanrummen i stadslandskapet som heterotopier kan vi även se dem som en slags frizon, som utmanar samhällets kontroll och ordning genom att bryta ner vedertagna gränsdragningar. Det kan vara geografiska gränsdragningar, som de mellan stad och land, men även gränser mellan privat och offentligt, samt mellan dåtid, nutid och framtid (Evelina Ericsson 2013).

Enligt Tom Nielsen agerar det offentliga rummet, som det är utformat idag, en alldeles för distanserad roll gentemot vissa grupper i samhället, för att möjliggöra en representation av en bredare allmänhet. Enligt Nielsen har funktionsindelningen som modell bakom stadsexpansionen inneburit att historiskt offentliga rum liksom nya stadsrum som: idrottsanläggningar, flygplatser, industriparker, osv, oundvikligen bidragit till mer stängda stadsrum, samt till en homogenisering av sina brukare och därmed en uteslutning av de grupper som inte passar in i modellen (Nielsen 2001, s 36).

Nielsen menar att tendenser som på senare tid verkat för ett allt mer kontrollerat samhälle samtidigt visar tecken på det motsatta. Han menar att allt inte kan rymmas innanför det homogeniserade rummet, att det ständigt finns krafter som inte kan kontrolleras, varpå alternativa rum måste uppstå. Han menar att det alltid kommer finnas platser i staden där människor träffas, även utanför det homogeniserade primära rummet. Nielsen menar att just mellanrummen därför fungerar som ett slags alternativt offentligt rum som är öppet för alla, som till synes lockar människor från olika sociala grupper vars verksamheter initialt inte har med konsumtion eller varor att göra. (Ibid, s 36).

Det alternativa offentliga rummet är en plats där dessa grupper av människor lever sina offentliga liv och är en plats där arkitekten eller planeraren inte kunnat kontrollera utvecklingen. Mellanrummet förblir enligt Nielsen en baksida av det konstruerade och primära offentliga rummet (Ibid, s 37).

ÄGANDE

Tomas Wikström ställer sig frågande för vilka dessa mellanrum är till för? Han menar att ytor som till synes står outnyttjade och övergivna blir sällan granskade eller kontrollerade av ägaren. Wikström hävdar att mellanrummen automatisk blir

en slags representant för mark som inte styrs av en reglerad ordning, som istället erbjuder en betydligt större handlingsfrihet än vad det primära offentliga rummet skänker. Wikström menar att dessa platser i realiteten kan vara högst betydelsefulla och användbara för vissa människor i samhället, då det i många fall innebär människors boningsplats och hem (Wikström 2009). Utifrån hemlösas perspektiv kan några av stadens mer undanskymda rum vara en viktig del i deras strategi att finna ro och blir på så vis de marginaliserades fristad (Saltzman 2009, s. 36).

Aktiviteter på dessa platser avgörs dock, till syvende och sist, av makthavare eller markens rättmätiga ägare:

Det framtida ödet för den här sortens rum är i sista hand avhängigt vilka aktörer som har den egentliga makten att klassificera det urbana rummet som det ena eller det andra, att besluta över dess användning och att initiera förändringar (Wikström 2009).

Wikström menar att diskursen om det offentliga rummet sällan ingriper det ogestaltade landskapet. I de fall mellanrummen framträder som grön naturmark verkar det som att det är allemansrätten som aktualiseras och därmed ger enskilda personer rätten till privat ägd mark, även om hävden innebär att brukandet måste hållas inom vissa ramar (Wikström 2009).

ARKITEKTENS OCH PLANERARENS FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL MELLANRUM OCH STADEN

INTRODUKTION

Bilden av att stadens landskap är föränderlig och att den dessutom förändras i snabb takt, verkar vara förenlig i litteraturen. Tomas Wikström menar att den konventionella dikotomin mellan centrum och periferi stadsdelar håller på att förändras. Då stadens expansion i allt större grad börjar koppla samman bostadsområden med varandra. Wikström menar att det bidrar till en mer polycentrisk stadsutveckling med flera nya centrum där mellanrummen ofta hamnar i planerarens intresse för förtätningsplaner och att det är just dessa ytor som ofta får stå till förfogande när den nya exploateringen sker (Wikström 2009). Katarina Saltzman menar att appropriering över tid kan ge upphov till nya värden, som i sig självt kan förändra förutsättningarna för de som beslutar och planerar för området (Saltzman. 2009, s. 13). Wikström ställer sig därför frågande till dagens expansiva urbana utveckling och vad det innebär för människor som använder sig av dessa mellanrum. Han efterfrågar en djupare förståelse för hur mellanrummen används (Wikström 2009):

I ett figur-bakgrundsschema utgör de den bakgrund som bara under vissa omständigheter slår över i förgrund och blir till Gestalt. Det kan förklara varför de i samband med stadsförnyelse- och förtätningsprojekt helt enkelt uppfattas som exploaterbar mark. Strävan efter att göra restytor "användbara" kan leda till konflikter med den spontana och av planerna ibland helt okända användningen (Wikström 2009)

LÄMNA ÅT SITT BLIVANDE

Solá-Morales frågar sig hur arkitekter och planerare bör förhålla sig till de odefinierade stadsrummen. Han menar att konstvärlden, i kontrast till arkitekturen, länge fascinerats av dessa ytor och omfamnat dem, då de anses fungera som ett alternativ till den mer kontrollerade staden. Inom diverse konstkretsar finns därför ofta en vilja att bevara dessa platser, istället för att sammansmälta ytorna med det primära stadsrummet. Som ett alternativ mot att rusta upp ytorna i ett ingripande, anser konstvärlden att de också fortsättningsvis ska förbli outvecklade och därmed behålla dess förfallna status. Enbart genom att ignorera de odefinierade urbana ytorna kan de behålla sin status som fria och som ett alternativ till det primära offentliga rummet (Solá-Morales. 1995, s. 122).

En grupp arkitekter från Italien som kallar sig för stalkerkollektivet, menar att det enda en arkitekt eller planerare kan göra för att bevara mellanrummens kvalitéer är att aktivt lämna dem till dess blivande. Kollektivet består av en varierande mängd arkitekter som bildades i Rom i mitten av 1990-talet. De använder sig av och arbetar utifrån en metod de kallar transurbance, där fokus ligger i att undersöka stadens mellanrum och tomrum. Metoden går ut på att genomkorsa staden, likt situationisterna, och på så vis upptäcka densamma i en oavbruten kontext. Stalkerkollektivets manifest vill göra det möjligt för gemene man att utforska nya gångsträckor och färdvägar genom att öppna upp perspektiven bortom det primära rummets anvisning och därigenom visa upp stadens paradoxer. (Magnusson. 2003, s.12):

Stalker är ett kollektivt subjekt som ger sig i kast med efterforskningar och auktioner i ett område, och särskilt i de urbana tomrummen, /.../ Stalker är på samma gång väktaren, vägledaren och konstnären i dessa aktuella områden, och i de multipla rollerna gör han sig redo att konfrontera de till synes olösliga motsägelserna i att rädda genom ett övergivande, representera genom en sensorisk varseblivning, ingripa i dessa områdens instabila och föränderliga omständigheter (Place, J M. 2003, s. 28)

Stalkerkollektivets förhållningssätt till stadens rum och mellanrum kritiserar på samma sätt som situationisterna de traditionella planeringsidealens sätt att definiera och forma. Mellanrummen är för stalkerkollektivet inte brister i stadsplanen, utan fundamentala delar av det urbana systemet. De är inte platser som väntar på att utvecklas till stad, utan en parallell stad i sig med egen dynamik och struktur (Magnusson. 2003, s.12).

För att beskriva mellanrum använder sig stalkerkollektivet av benämningen aktuella områden, där det aktuella alluderar till platsens annat-blivande. Termen är lånad från den franske filosofen Michael Foucault och innebär att platsen karaktäriseras av sitt blivande och inte sitt nuvarande läge (Place, J M. 2003, s. 28-29). Genom att ta sig till dessa platser innebär det en varseblivning av avståndet mellan det som upplevs säkert och vardagligt till något som känns osäkert. Först då menar stalkerkollektivet att sinnena intensifieras och upptäckten av området blir mer påtaglig. De hävdar även att det enda sättet att ta sig an dessa platser är genom att gå – vilket också är det enda

sättet att bli en del av rummets dynamik. Genomkorsningen av de aktuella områdena blir som en slags nomadisk forskningsform, som utförs utan att störa platsen så att dess blivande blockeras (Ibid, s. 28-29). Mängden tomrum och dess sammanlagda yta, menar Stalkerkollektivet, styrker dess vikt och betydelse i staden:

Tomrummen utgör den grund mot vilken stadens form skall läsas, som annars skulle framstå som homogen, formlös, och utan en komplex evolutiv dynamik, det vill säga utan liv (Place, J M. 2003, s. 29).

Stalkermanifestet hävdar att stadens mellanrum enbart kan räddas genom att överges och att rummen enbart bör fyllas med betydelse istället för konkreta föremål. Bara genom att genomkorsa, varsebli och överlämna platserna åt dess blivande kan dessa ytor utvecklas bortom planerarens vilja och projekt (Magnusson. 2003, s.13).

FORTSÄTTA DEN TRADITIONELLA VÄGEN

En arkitekt får redan i början av sin utbildning lära sig verktyg med vilka hon kan skapa, ordna och på så vis kontrollera hur stadens offentliga rum i framtiden ska utvecklas. Kan arkitekter och planerare, likt Stalkers synsätt, tillåta sig att enbart ha stadens mellanrum i sitt medvetande utan att bryta sig in och störa dess autonoma värden?

Cupers och Miessen tar diskussionen relativt långt och jämför arkitekters vilja att alltid ingripa och definiera stadens mellanrum med kolonialism (Cupers och Miessen, 2002, s 179). Likaså hävdar Solá-Morales att ”kolonisering alltid varit arkitekturens öde” (Solá-Morales. 1995, s. 122). De menar att arkitekter inte kan se tomma ytor, annat än att föreslå en omvandling och en total transformation. Solá-Morales menar att arkitekturens roll och mål har alltid varit ett slags kontrollerande av ytor, gränser och form. Arkitektur har blivit ett verktyg för organisering, förverkligande och produktionseffektivitet, avsett att omvandla det ociviliserade till det kultiverade; från tomrum till byggda stadsrum (Solá-Morales. 1995, s. 122). Monika Sand tar vid och menar å ena sidan att det verkar finnas en ständig vilja att fylla upp mellanrummen i staden och genom det skapa ordning, å andra sidan att arkitekten slutligen når en gräns för vad som avsiktligt kan formas och gestaltas och förlorar därmed sin makt till slut (Sand. 2008, s 102). Arkitektur är nämligen alltid bunden till gränser vilket medför att

vissa ytor alltid hamnar efter i planeringsprocessen utom arkitektens kontroll (Cupers och Miessen, 2002, s 178-179).

Journalisten och arkitekturkritikern Leo Gullbring hävdar att dagens arkitekter och planerare varken klarar av att hantera vår samtid, eller hastigheten som samhället utvecklas. Istället för att möta vår tids påträngande utmaningar, menar han att många arkitekter och planerare återgår till klassiska ideal, vilket ofta innebär en projicerad bild av den goda och vackra staden, som negligerar sina oförutsägbara baksidor (Gullbring, 2001). Solá-Morales hävdar kritiskt att arkitekter traditionellt haft ett annorlunda förhållningssätt till hur brukare ser på staden:

Architecture is forever on the side of forms, of the distant, of the optical and the figurative, while the divided individual of the contemporary city looks for forces instead of forms, for the incorporated instead of the distant, for the haptic instead of the optic, the rhizomatic instead of the figurative (Solá-Morales. 1995, s. 123).

Bör man som arkitekt och planerare idag rannsaka sin roll för att hantera tidens och stadsrummets förändring och komplexa verkligheten? För att inte tappa modet, menar Gullbring att det krävs att arkitekten tar sitt ansvar;

/.../om inte arkitektskrået vågar anta vår tids utmaningar, då kommer framtidens stad att byggas utan arkitekter. Beror det på en rädsla för framtiden? Eller saknar man helt insikt om arkitekturens kris, den som borde få arkitekterna ifrågasätta både sitt arv och sin framtid (Gullbring, 2001)?

Dagens utmaningar med en forttravande urbanisering, gentrifieringsproblematik och segregation, menar Gullbring frammanför ett ännu större krav av en demokratisk och inkluderande planering. Han hävdar därför att stadens mellanrum kanske inte behöver ses som ett misslyckande eller övergivna ytor. Deras tydliga närvaro sätter istället fokus på, och kan ses som ett ifrågasättande av tidigare planeringsideal och som ett diskussionsunderlag för de utmaningar samtida arkitekter och planerare måste ta ställning till (Gullbring. 2003).

Enligt Monica Sand finns, inom arkitekturprofessionen, en rädsla för formlöshet. En

rädsla för det som faller utanför arkitektens kontroll. Hon menar att arkitektur anser sig stå för det byggda och det formgivna. ”Restprodukten formges inte och utestängs då medvetet” (Sand. 2008, s 85-86).

Gil Doron menar dock att stadens mellanrum inte kan sluta att existera. Mellanrummen finns inneboende i de system som från början gett upphov till dessa platser; de bär på dess historia. Att omprogrammera, aktivera och återuppliva dessa platser betyder inte att systemen, eller grundproblematiken, plötsligt kommer sluta existera eller upphöra (Doron. M. G. 2010, s 252):

These strategies and their methods are part of the same economic, social, political and planning systems that created these places from the beginning /.../. Furthermore, it will exterminate the victims who found refuge in the waste that these systems, for their own sake, deliberately produced (Doron. M. G. 2010, s 252).

Som nämnts tidigare finns i gamla industristäder idag stora områden, där tidigare verksamheter av olika anledningar har försvunnit. Ofta ligger dessa områden relativt nära dagens centrala delar och är därför attraktiva ytor som ämnas få nya funktioner (Saltzman 2009, s. 9), se även (Diedrich. 2013). Arkitekturprofessor Claes Caldenby menar att ytor som dessa ofta är utsatta för ett stordriftstänk som går att känna igen från 60-talets rekordår. Då som nu förändras hela områden i snabb takt, däremot är det idag marknaden istället för staten som styr stordriftstänkandet. Han menar att tänket är detsamma; nu som då ligger ekonomiska argument bakom, vilket gör att stadsbyggandet ”banaliseras till enkla kalkyler” (Caldenby. 2015, s 52). Caldenby hävdar att äldre bebyggelse och öppna ytor lever farligt som exploateringsytor, där historia ses som sentimentalitet och något som man inte har råd med. Caldenby menar att ”de nya rekordåren är här” (Ibid, s 52). Gullbring menar att det finns en risk att staden planeras utifrån alltför kvantitativa analyser vilket ger snabba och enkla lösningar, men som enligt Gullbring ofta resulterar i generiska bostadskvarter och shoppingcentrum, istället för att se till den komplexitet som gör staden levande och attraktiv (Gullbring 2003).

SAMORDNING AV TID OCH RUM

Hur kan arkitekter och planerare verka i stadens mellanrum utan att använda sin traditionella maktställning? Menar Solá-Morales tveklöst att det måste ske genom kontinuitet:

/.../through attention to continuity: not the continuity of the planned, efficient, and legitimated city but of the flows, the energies, the rhythms established by the passing of time and the loss of time (Solá-Morales. 1995, s 123).

Peter Bishop och Lesley Williams, författare av boken; *The Temporary City*, menar att om vi vill ha utrymme för mer alternativa platser i staden där människor kan uttrycka sig kreativt och spontant och agera fritt utan hämningar. Om det idag är eftersträvarsvärt att finna plats för innovation, flexibilitet och ett flytande tillstånd som inte innefattar tidsramar, måste arkitekten skaka av kontrollbehovet och arvet från 1900-talets planeringsideal och kontrollbehov (Bishop och Williams. 2012, s 220).

En liknelse hur det går att anta ett nytt och dynamiskt förhållningssätt, som kan ge arkitekter och planerare perspektiv i arbetet inom stadsplanering och arkitektur, kan dras till doktorsavhandlingen; *Kinetic Garment Construction – Remarks on the Foundations of Pattern Cutting*, skriven av modedesign-forskaren Rickard Lindkvist. I avhandlingen ifrågasätter och undersöker han möjligheter att konstruera kläder genom andra principer än det traditionella skrädderiets mönsterkonstruktion. Han kritiserar det som han kallar för skräddarmatrisen som han menar konstruerar plagg utifrån en statisk kropp, som inte alltid tar tillvara på kroppens och tygets flexibilitet. Istället för att ta mått på en kropp i en statisk position har Rickard Lindkvist experimenterat med mått på levande kroppar, vilket kan göra att plaggen kan se annorlunda ut än vad som är allmänt rådande. Däremot finns vid tillverkningsprocessen en direkthet i arbetet mellan kropp och tyg (Stil 2015). Liknelsen kan i en planeringstext innebära att designen utgår från platsen (den levande kroppen) som föränderlig, där det finns en direkthet mellan platsen (den levande kroppen) och brukarna av platsen (tyget) och att man då får lov att frångå de traditionellt statiska planeringsidealen (skräddarmatrisen).

Enligt arkitekturprofessor Fredrik Nilsson förekommer idag begrepp som för arkitekturdiskussioner mot en ny riktning och ett nytt sätt att se på staden som en slags urban ekologi. Där fokus handlar om dynamisk transformation, evolution och växelverkande processer som kan leda till nya synsätt för hur arkitekter i framtiden kommer att planera platser och städer (Nilsson, 2004, s.51), se även (Diedrich 2013). Staden, menar han, är ett komplext system där arkitekturen hela tiden försöker tyda och teoretisera kring relationerna som förknippar arkitektur till staden, samhället och människorna (Nilsson, 2004, s.50).

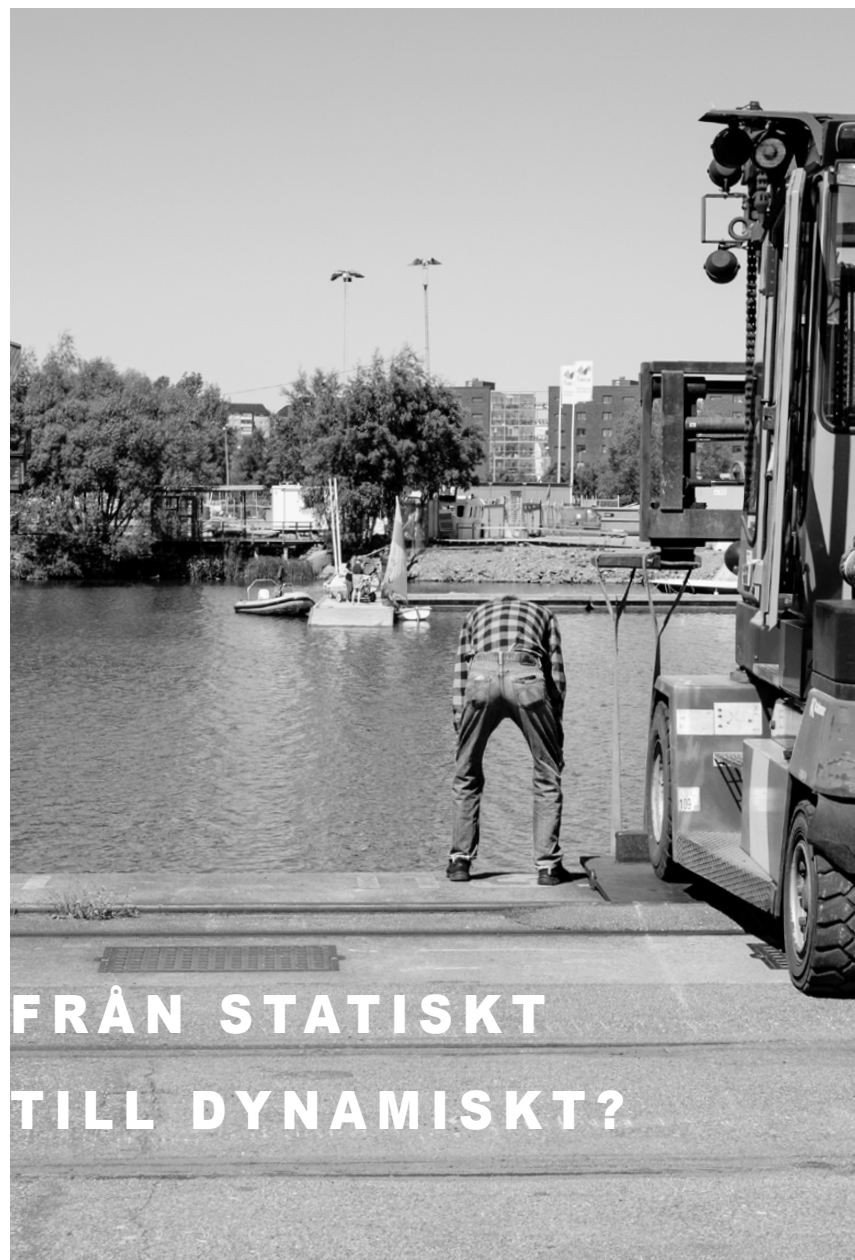
I likhet med Diedrich (2013), menar Nilsson att arkitekturen inte bara definierar rum, utan också skapar ramar för hur dessa kommer att utvecklas över tid, samt hur rummet främjas genom relationer och samverkan med omgivande rum. Nilsson menar att arkitekturprojekt bör ses som ett föränderligt fält där handlingar och verksamheter tolkas och förändras över tid, snarare än att verka statiskt (Nilsson, 2004, s.50). Nilsson hänvisar till de Italienska arkitekterna Carmelo Baglivo och Luca Galofaro som hävdar att arkitekturen framför allt agerar som en omfördelare av territorialitet. Arkitekturen ingår således i ett föränderligt system och bör därför agera lyhört och organiserande därefter, istället för att koncentrera sig på att skapa konkreta objekt (Ibid, s.50).

Ständigt förändras vår samvaro och därmed arkitektens förutsättningar, där svårförutsägbara tillfälligheter är en del av närmiljöns omvandlingar. Etnologiforskaren Lennart Zintchenko hänvisar till den holländske arkitekten och urbanteoretikern Rem Koolhaas som benämner dessa omvandlingar som mutationer. Han menar att mutationer är resultatet av ett kombinerat osäkert och nyskapande tillstånd. Koolhaas menar att dagens föränderliga situation manar alla, från städers invånare till arkitekter, planerare och forskare att pröva, undersöka och ha en kännedom av det som hela tiden sker och förändras. Däremot anser han att man som arkitekt bör planera utifrån redan utarbetade modeller och definitioner, men betonar vikten av att ta hänsyn till att ”planera för det oplanerade” (Zintchenko 2009, s. 59).

Zintchenko menar att varje tomrum i staden har liktydig potential av mångfald. För att möta framtidens oförutsägbarhet finns det därför ett stort värde i områden som inte har en fastslagen agenda eller bestämda intentioner (Zintchenko 2009, s. 83). Cupers och Miessen lyfter också fram detta och menar att stadens mellanrum (margins) är viktiga inslag i dagens urbana samhälle och en resurs som kan vara användbar för arkitekter och planerare;

/.../the margin functions as the delayed catalyst of urban culture. This extra dimension to architecture's instrumentality enables us to understand the margin as a recollection of the other, a memorial testimony of tactical space. Occupied by whispering narrative rather than visual representation, this continuity in space and time is the enormous resource that marginal territories present today as the ultimate buffer zone in the contemporary city (Cupers och Miessen, 2002, s 179)

Det finns idag, enligt kulturarvsvetaren Evelina Ericsson, ett uppdämt behov av att byta perspektiv under planeringsprocessen. Hon menar att istället för det nu så dominanta fokus på före och efter, bör arkitekter och planerare istället fokusera på nuet och se de möten och sociala relationer som mellanrummen kan stå till grund för (Evelina Ericsson 2013).

INTRODUKTION

Som nämnts tidigare har modernismen på många olika sätt blivit hårt kritiserat sedan andra världskrigets slut. Lisa Diedrich menar att kritiken ökat alltmer, i takt med dess fortsatta brist på lokal förankring och arbetsmetod i gestaltningsarbetet; på metodens tabula rasa-perspektiv (Diedrich. 2012, s 40).

Enligt Lisa Diedrich ville modernismens kritiker poängtera platsidentitetens och de mänskliga miljöernas betydelse inom arkitekturen. Genom begrepp som; genius loci, plats, identitet, kontext, regionalism etc. gjordes försök att återinföra plats i diskursen (Diedrich. 2012, s 40). Ambitionen och målet var genom att diskutera dessa begrepp, ett försök att återgå till en empirisk och kunskapsbaserad gestaltning, där vetenskapen skulle tillskansas genom en direkt kontakt och närvaro av den aktuella platsen (Braae och Diedrich. 2012, s 22-23).

DAGENS PLATSBEGREPP

Platsbegreppet och värdet i att uppmärksamma den lokala identiteten har, enligt Lisa Diedrich, de senaste tio åren återigen fått ett ökat gehör i diskursen inom stadsplanering. Hon menar att återgången till en mer platsspecifik planeringsteori är intressant då den kan leda till ett nytt sätt att tänka och utveckla platser (Braae och Diedrich. 2012, s 22). Enligt Diedrich syns idag en mer pragmatisk syn på plats, än den som Norberg-Schultz beskrev. Hon menar att platsens lokala utgångspunkt är fortsatt central, men att fokus idag ligger mer på hur saker och ting fungerar, istället för att vara en tolkning av vad saker är. (Diedrich. 2013, s 42).

Enligt Carol J Burns och Andrea Kahn utgörs plats, i de fall plats syftar till platsen för ett projekt, av tre distinkta områden. Alla tre områden behandlar samma plats, men är olika aspekter av den. Den första; area of control, är definierade och utmätta ytor med tydligt markerade gränser och är alltså den givna platsen för ett designprojekt. Den andra; area of influence, omfattar alla processer som påverkar den givna platsen, även om de inte sker inom dess gränser. Den tredje aspekten; area of effect, finns bortom den givna platsen, som påverkas av olika designbeslut. Platskonceptet innebär således att plats i en designprocess inte enbart innefattar den tydligt definierade ytan i sig, att en plats inte kan hållas isolerad. Platsen blir både en specifikt definierad yta, samtidigt

som den blir en del av den expansiva miljön som omger den och därmed en oundviklig del av det förgångna, av nuet och framtiden (Burns och Kahn. 2005, xii). Arkitekten kommer därför, trots att platsen är tydligt definierad, självant att gå utanför dess gränser och försöka koppla ihop det med ett större sammanhang. Diedrich menar att arkitektens kreativitet alltid kommer att ta in influenser utifrån som nödvändigtvis inte behöver ha med den aktuella platsen att göra (Diedrich. 2013, s 42).

I dagens städer och urbana områden finns många exempel på ekonomisk degradering, där både stora och små områden många gånger vittnar om ett slut på en industriell era. Platser där det inte längre finns intresse för globalt kapital eller andra investerare. När finansärer inte längre är beredda att göra stora omvälvande satsningar eller investeringar i ett område, menar Diedrich, att utvecklingen av dessa platser ger stöd till ett mer pragmatiskt tillvägagångssätt inom stadsplanering. Där fokus ligger i nuet, till den specifika platsens förutsättningar och där det finns ett intresse för människor att överta platsen över tid (Diedrich. 2011, s.5)

För att illustrera hur ett mer evolutionärt och pragmatiskt planeringsperspektiv kan se ut hänvisar Lisa Diedrich till den franska konstkritikern Nicolas Bourriauds parallell till växter som gror och utvecklar sina rötter efter hand, oberoende vilket underlag de växer på:

"/.../plants that do not depend on a single root for their growth but advance in all directions on whatever surfaces present themselves by attaching multiple hooks to them, as ivy does. Ivy belongs to the botanical family of the radicants, which develop their roots as they advance, unlike the radicals, whose development is determined by their being anchored in a particular soil ...the radican develops in accord with its host soil (Bourriaud 2009, s 51)

Genom begreppet radicals menar Diedrich att Bourriaud syftar till modernismens och post-modernismens radikala och statiska planeringsprocesser. Radicant design däremot, tar inte ställning till huruvida en plats har ett tydligt slut i gestaltungs- och planeringsprocessen eller inte. Lisa Diedrich menar att processen istället fortgår genom samtal över tid och rum, genom löpande förändringar och utvärdering genom samtal

med aktörer som använder sig av platsen. Planeringsprocessen blir en progressiv och evolutionär form av planering där uppdelningen av gestaltning, klient och allmänhet inte längre spelar samma klassiska roll, utan en process där alla är medskapare av platsen. (Diedrich. 2011, s.5)

TRANSFORMATION

Lisa Diedrich vars doktorsavhandling *Translating Harbourscapes - Site-specific Design Approaches in Contemporary European Harbour Transformation*, behandlar europeiska hamnar och hur de genomgått stora omvandlingar sedan de brukades som varvsverksamheter. I avhandlingen menar hon förvisso att landskapsarkitekter har en lång tradition av att forma och tolka landskap, men att post-industriella landskap tillsammans med tendensen att politiker oftare har för avsikt att inkorporera dessa ofta storskaliga platser i det befintliga offentliga rummet, innebär ett nytt konceptuellt ramverk för landskapsarkitekten att förhålla sig till. Diedrich menar att en nyutveckling av postindustriella områden och ett växande, ödmjukt intresse för att erkänna vad som redan finns, sammantaget leder oss tillbaka till mer platsspecifika projekt som behandlar det som redan existerar på platsen (Diedrich. 2013, s 55).

Transformation handlar om att befinna sig i nuet och tolka det befintliga. Trots att begreppet till viss del handlar om bevarande, ligger fokus vid platsen och dess särskiljande drag. Lisa Diedrich hävdar att transformation innebär ett medvetande om att ingenting är statiskt, där design är en dialog mellan det förgångna, det nuvarande och det framtida. (Diedrich. 2013, s 55).

Transformation in a design perspective is a situation where something is changed from one state to another-relating that former 'something' to the new 'something else' while knowing that neither before nor after is static (Braae och Diedrich. 2012, s 24)

Transformation utgår från det nuvarande och undersöker genom en växelverkan av upptäckt och provande om hur platsen kan komma att utvecklas. Lisa Diedrich menar att båda spelar en viktig och skapande roll i processen och att metoden kan innebära ingripande genom tillägg, reducering, eller överlappning etc. Ingripandets inverkan

kan variera från knappt märkbart till närapå total omgestaltning, men till skillnad från det traditionella angreppssättet finns alltid en dialog med vad som redan existerar på den befintliga platsen och förändringarna beror på kunskapen om densamma. Transformationens resultat är dialogen mellan nuet och ingripandet, där utgången inte är färdig eller uträknad. Enligt Diedrich är det en design som är öppen för fortsatta ingripanden på grund av dess blandade karaktär och komplexa sammansättning (Diedrich. 2013, s 55-56).

EXEMPEL: ÎLE DE NANTES

Nantes är en hamnstad belägen vid floden Loire, ca 60 km från Frankrikes atlantkust. Under 18- och 1900-talet expanderade hamnen till den grad att flera öar i floden sammanfogades av landmassa och tillsammans bildade vad som kom att bli - Île de Nantes. Efter att en ny konkurrerande hamn byggts upp i Saint Nazaire, beläget mer strategiskt nära havet, minskade aktiviteten i hamnen vid Île de Nantes. 1987 stängde det sista varvet ner. Ön började då plötsligt inrymma spontana aktiviteter här och där. Allt från bilparkeringar och lagerhus till en plats för mer konstnärliga aktiviteter och uttryck. Ön blev ett slags komplement och kontrast till stadens bostadsområden och kommersiella delar (Diedrich. 2013, s.166).

På nittioalet ville man från regionens sida föra samman Nantes och Saint Nazaire i en gemensam plan för den känsliga hamnfrågan och genom den skapa en större region genom att öppna upp städerna mot flodmynningen, mot vattnet och havet. En arkitekttävling utannonserades angående utvecklingen av Île de Nantes. Tävligen vanns av Alexandre Chemetoff och Jean-Louis Berthomieu. Det vinnande gestaltningsförslaget, innehöll varken några traditionella översiktsplaner eller ritningar på konkreta rumsligheter. Endast ett initierande första steg visades upp varifrån projektet och planen senare skulle utvecklas ifrån, något tydligt slut redovisades inte (Diedrich. 2013, s.169-170).

Instället för att skissa på en övergripande bild av projektet grundades flera spelregler som arkitektkontoret tvingades förhålla sig till. Spelreglerna innebar att:

- Ingripa där det är möjligt för att sammanfoga offentliga ytor med intilliggande element

- Skapa en sammanhållen plats genom mångfald
- Öppna upp och vända industriella platser mot floden

Genom dessa riktlinjer kunde projektets vision genomföras utan en tydlig målbild och samtidigt stötta en kreativ process av allt som upptäckts på platsen (Diedrich. 2013, s. 170).

Metoden bestod av en inventerande del med en direkt ansluten utvecklingsplan, dessa utgjorde tillsammans ett verktyg som uppdaterades tre månader i taget. Genom att inkorporera alla förändringar som hänt sedan den förra kartläggningen utvecklades platsen hela tiden utifrån nya upptäckter och rörelser. (Diedrich. 2013, s. 170). Appropriation och skapande av offentliga rum stod som en central punkt i utvecklingen. Genom att alternera mellan kartläggning och ingripande kunde Chemetoff och hans medarbetare värdera och planera området utifrån hur människor tog sig an platsen, som ett resultat från det föregående designingripandet. Designbeslut påverkades alltså i allra högsta grad av hur människor använder sig av platsen och blev således en direkt medskapare av hur platsen kom att utvecklas (Braae och Diedrich. 2012, s 30)

Chemetoff's devis har varit att, så långt det var möjligt, att behålla den befintliga miljön och dess identitet. För att bevara platsen togs stor hänsyn till befintliga strukturer, material, aktiviteter och atmosfärer. Däremot ansågs enstaka objekt mindre viktiga än relationen mellan olika byggstenar och helheten i sig. Lisa Diedrich menar att rollen som landskapsarkitekt snarare innebär en roll som expeditionsguide än som designer i projektet som Île de Nantes. Där platsen fortsätter att förändras genom ständigt ombytliga konglomerat av samband, som förblir ett icke tidsbundet system där arkitektur nästintill är osynligt (Diedrich. 2011, s. 8-9).

Både små och stora projekt har genomförts mellan 2000 och 2010, som lockat nya invånare, företag och byggnader. Idag ses Île de Nantes som en central stadsdel bland stadens invånare (Diedrich. 2013, s. 166).

DISKUSSION, SAMMANFATTNING OCH EGNA REFLEKTIONER

KRITIK MOT DET STATISKA

Kritik mot det statiska behandlar framförallt en kritik mot modernismens framfart under 1900-talet, som rörde upp flera kritiska röster om hur stadsplanering egentligen borde gå till och om hur arkitektur borde förändras i grunden. Kritikerna hävdar att planeringen hade varit alldeles för bristfällig och att den hade en alltför distanserad roll i förhållande till plats, tid, brukare och ideal.

Tidsbegreppet borde enligt kritikerna inte handla om före och efter, utan om nuet, om de händelser och situationer som sker i realiteten. Plats borde även det revideras och ske mer platsspecifikt och närmare de människor som brukar platsen istället för att inrätta sig i en allmän lösning av hur arkitektur brukar se ut. Även modernismens stilideal kritiserar för att vara alldeles för inriktade på den visuella representationen. Frågan är hur man förhåller sig till arkitektur som inte fokuserar på representation? Utbildningen och yrket som arkitekt eller planerare är i mångt och mycket fortfarande inriktade på det visuella, men kanske börjar kritiken omvandlas från bara ord till faktisk handling? Exempel på dynamisk planering börjar så smått dyka upp och kan i framtiden komma att bli en metod som yrkeskåren använder sig mer av. Beroende på vilken typ av projekt och i vilken kontext det sker såklart. Om man som exploatör tillåter en mer abstrakt gestaltning där en visuell arkitektur korrelerar, till fullo med det upplevda kan det kanske föredras? Kanske är det en anpassningsfråga?

Idén om kontrasterande rum i staden är intressant och vore kanske en lösning som skulle kunna ge perspektiv om hur en mer dynamisk och spännande stad skulle kunna se ut. Det kanske till och med kunde leda till ett mer tolerant samhälle, där olikheter och ojämlikheter i samhället bejakas? Kanske skulle det ha motsatt effekt, där det som är annorlunda fördöms, som ytterligare förstärker sprickorna i stadsrummet och samhällsklyftorna?

Kanske har den sammantagna kritiken under 1900-talet och dess önskan om ett friare rum bidragit till att platser, som stadens mellanrum har utvecklats och som hela tiden fortsätter att utvecklas? Ytorna lockar ständigt till sig människor.

MELLANRUM

Mellanrum är märkliga ytor som dyker upp lite varstans i staden. Ofta är de ett resultat av ett planeringsideal och/eller ett passerande av tid. De är inte bara orsakerna som skapar ytorna, utan är även de mekanismer som gång efter gång producerar dem.

Stadens mellanrum beskrivs ofta genom negationer, som något skräpigt, överblivet, tomt, övergivet etc. De otaliga benämningarna visar på begreppets vidd och förstärker rummens oklarhet. Det jag kommit fram till i min studie, och vad dessa platser har gemensamt är dess tolkningsfrihet. Platsens karaktär byter hela tiden skepnad och betydelse utifrån de händelser och aktiviteter som äger rum och vem som tar rummet i besittning. Stadens mellanrum visar att den tillåter en mer direkt och följsam utveckling, vars tidsspänn kan förändras och utvecklas över en väldigt kort tid. Kanske kan mellanrummen därför ses som en inspirationskälla för framtidens arkitektkår? Det verkar onekligen vara möjligt att skapa rum av betydelse för människor även om platsen inte är planerad in i minsta detalj eller har en millimeteranpassad projektering.

De som förespråkar mellanrummets berättigande menar att det kan agera som ett alternativt offentligt rum, se Nielsen (2001). Ett rum som är mer tillåtande och som välkomnar alla grupper i samhället. Mellanrummet blir ett rum som inte kan kontrolleras eller som kan ställa krav. Mellanrummet bär uppenbarligen på värden, om än tillfälliga och oförutsägbara, där det kanske största värdet ligger i känslan av handlingsfrihet – ett direkt resultat av de lösa ägandeformerna som existerar på platsen.

Frågan är om de befintliga värdena räcker för att övertyga beslutsfattare, exploatörer och arkitekter? Ofta ligger ekonomiska vinningar bakom ett övertagande av dessa platser, vilket ofta är svårt att argumentera mot. Ofta är mellanrummen den, för situationen allra bästa platsen att bygga på. Utmaningen för arkitekter och planerare blir då att inte låta sin klåfingrighet och att i god tro, bygga bort de befintliga värden som finns på platsen.

PLANERARENS FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Den här delen av uppsatsen har tagit upp arkitektens och planerarens förhållningssätt, mestadels synen på hur stadens mellanrum bearbetas, men även hur yrkesrollen tar

sig an staden i stort. Jag fann genom litteraturstudien att det var möjligt att dela in arkitekters och planerares förhållningssätt i tre olika kategorier.

Den första kategorin ”lämna åt sitt blivande” ämnar att bevara mellanrumsstrukturen, som kontrast till det kontrollerade stadsrummet. Förespråkarna anser att mellanrummen är nödvändiga, eller rent essentiella inslag i det urbana systemet och att det enda möjliga alternativet för mellanrummens fortsatta existens och överlevnad är att överge dem åt sitt blivande. Rummet utgörs av händelser och möten istället för arkitektoniska objekt och det är av största vikt att de existerar som ett parallellt rum i staden, med sin egen dynamik och struktur.

Man kan ställa sig frågan vad som skulle hända om man släppte på regleringen av dessa ytor fullt ut? Kanske skulle den nuvarande samhällsbilden ändras i grunden och mellanrumslandskapen få mer inflytande? Kanske skulle det inte gå att tillåta alla mellanrum att helt fritt få utvecklas utan någon som helst reglering, men det är en eggande tanke, som skulle kunna skapa ett väldigt spännande och dynamiskt stadslandskap. Jag har dock svårt att se det hända. En sådan radikal förändring av staden skulle varken arkitekter eller samhället i stort acceptera.

”Den traditionella vägen” är däremot en kategori som kan låta sig inspireras av stadens mellanrum. Det nu rådande stadsbyggnadsideal är ett sätt som arkitekter och planerare byggt staden i över 500 år, som är lätt att falla tillbaka på. Det är också vad kritikerna kallar en passiv roll, som inte vågar utmana arkitektrollen genom att hitta nya stadstypologier och bryta negativa utvecklingar som gentrifieringsproblematik, sociala ojämlikheter osv. Dessutom blir den kritiserad för att agera lierad med marknadens önskemål om kontrollerade och förutsägbara stadsrum, vilket står till grund för den homogeniserade staden som byggs idag. Enligt Leubbus Woods är det arkitekter och planerare som kommer tvingas till att finna eller uppfinna nya topologier, då finansintressen och exploatörer endast är intresserade av att bevara det vedertagna, det normala (Gullbring. 2001, s 54). Frågan är bara hur man som arkitekt svarar på Woods uppmaning om man samtidigt uppmanas att mellanrummen endast går att rädda genom att överlämna dessa platser åt sitt blivande? Vad får arkitekten och planeraren då för roll?

Vad händer med stadens dynamik om den överallt uppfattas likstämig? Och vad

händer med dess brukare? Det traditionella synsättet innebär att arkitekter och planerare ofta har en fallenhet att vilja forma och definiera, så även stadens mellanrum. När staden expanderar används de gärna som exploateringsytor. Kritikerna menar att det finns en alldeles för stor diskrepans mellan hur arkitekter och invånare ser på staden, att det finns ett behov av en mer demokratisk process som inkluderar brukare i utvecklingen. Kanske måste en större närhet till hur arkitekter och planerare idag tar sig an och analyserar områden utvecklas? Ofta handlar rollen som arkitekt och planerare om att vidareutveckla stadsrummet till det bättre, analysen kan dock ske med alldeles för stora penseldrag. Jag tror att det finns skäl för arkitekter och planerare att närma sig stadens och samhällets brukare, att förflytta sig från ritbordet i allt högre grad än vad som görs idag, i en mer demokratiserande riktning.

Till syvende och sist handlar det dock om kostnadsfrågor, om det är värt notan för exploitören eller kunden att betala. Det är arkitekten eller planerarens uppgift i framtiden, som idag, att hela tiden försöka övertala kunden om exploateringsytans främsta utvecklingsmöjligheter, att det hela tiden är ett kompromissande.

”Samordning av tid och rum” är ett förhållningssätt som utgår från att staden alltid är i förändring, samt ett synsätt där den lokala platsen och dess historia spelar stor roll för hur ett projekt kommer att utvecklas. Genom en växelverkande process kan arkitekturen kopplas ihop mer sammanflätat med staden och dess invånare. Arkitekturprojekt ses som föränderliga fält som på ett mer metodiskt sätt växer fram över tid.

I och med detta synsätt kanske mellanrummen kan komma att ses som viktiga resurser i staden och inspirera arkitekter och planerare? Att hela tiden tillåta sig att fokusera på nuet låter otroligt inspirerande och kanske skulle det stärka arkitektens eller planerarens roll i att föra stadens utveckling framåt? Om man i rollen som arkitekt eller planerare är lyhörd nog, genom att tolka händelser och aktiviteter på plats, kanske det kan skänka platsen och staden en allt större betydelse? Om den ekonomiska kalkylen tillåter vill säga. Den stora utmaningen blir som arkitekt att övertyga ekonomiska resurser och beslutsfattare att sikta mot samma tidsobundna mål. Kanske fungerar ett mer dynamiskt angreppssätt allra bäst på ytor likt mellanrummen? Där skulle kanske ett experimenterande med kopplingen av tid och rum i en högre grad accepteras?

FRÅN STATISKT TILL DYNAMISKT?

Som en fortsättning och ett svar till kritiken angående statisk planering kan man idag se exempel på områden som utvecklas genom transformativ och växelverkande design. Île de Nantes är ett bevis på det, där projektet och områdets transformation utgick från en mer platsspecifik metod, där hänsyn till nuet och tidens gång var starkt bidragande till hur platsen gestaltades. Likaså var användningen viktig, på ett sätt kan man hävda att brukarna var minst lika delaktiga i förvandlingen som de anlidade arkitekterna. Kanske fick projektet vid Île de Nantes chansen då det inte längre fanns de ekonomiska medel eller intressen att rusta upp ett helt nytt område. Kanske är det också en situation vi i västvärlden kanske måste förlika och vänja oss vid? I en allt mer globaliserad värld där företag fokuserar på nya platser att bedriva sin verksamhet och när vår statsapparat inte längre har samma tillgångar och möjligheter som under 1950- och 60-talens storhetstid.

Platsbegreppet ses även på ett nytt och utvidgat sätt, där platser då de gäller ett projekt inte består av isolerade ytor, utan som en del av en helhet. Platserna blir både påverkade av sin omgivning, och påverkar vid designförändringar i sin tur områden i större områden än den givna gränsdragningen för projektet. Denna nya medvetenhet kan bidra till att uppmärksamma arkitekter och planerare om vilka beslut som kan tillåtas? Om man som arkitekt eller planerare är mer lyhörd och inkännande vid olika beslut, kanske modernismens fartblindhet i sådana fall inte längre behöva upprepas? Om vi applicerar en mer dynamisk planering som är öppen för förändringar och flexibla lösningar kommer kanske staden se helt annorlunda ut, där diskrepansen mellan det definierade och det odefinierade suddas ut?

Om ett metodiskt och inkännande förhållningssätt är att föredra, är då evolutionär planering ett bra exempel på nya tankesätt som arkitekter och planerare kan ta sig an? Eller är det ytterligare ett bevis på att arkitekturen inte kan släppa taget om kontrollen över staden? Arkitektens sista halmstrå och chans att hålla sig fast vid formandets makt?

SLUTDISKUSSION

Kanske kan ett medvetande om dessa platser värden förändra bilden på hur arkitekter och planerare förhåller sig till stadens mellanrum? Genom ett belysande av ämnet kanske det går att förändra både diskursen och hur man planerar för dessa platser i framtiden? Kanske kan man tillgodose den spontanitet och kreativitet som finns på dessa platser och tillåta att ytorna tas i besittning, istället för att låta mellanrummen stå fast i ett passivt dröjsmål, i väntan på eventuell exploatering och marknadens vinstönskemål. Jag skulle vilja att stadens mellanrum i framtiden inte enbart behandlas genom negationer inom stadsplanering, utan att arkitekter och planerare istället ser mellanrummen för dess kvalitéer och som en del av stadslandskapet.

Att bejaka mellanrummens värden betyder inte att de primära stadsrummen kommer, eller ens ska ersättas. Mellanrummens riktiga värden för arkitekter och planerare är kanske att låta sig inspireras av dess annorlunda karaktär och landskap, som är en annan än det homogeniserade stadsbyggandet. Vi kan genom att bejaka mellanrummens kvalitéer kanske skapa en bättre och mer levande stad, där alla får tillgång och ges rätten till det offentliga rummet.

Synen på mellanrum som tomma och övergivna kan diskuteras, genom att bredda perspektiven kan definitionen av mellanrum som "tomt" dyka upp i alla delar av staden, när platser tillfälligt inte är i bruk. På natten töms torg, gator, parker, handels- och kontorsområden. Likaså i många bostadsområden under dagarna. Gil Doron anser att dessa områden, som inte används på stora delar av dygnet borde anses minst lika "tomt" som mellanrummen. Han hävdar att det enbart är av den spekulativa ekonomin som gör att arkitekter, planerare och förtroendevalda ignorerar dessa typer av platser, men kvarhåller sin uppfattning om andra mellanrum som övergivna (Doron. M. G. 2010, s 257).

Mellanrummens existens och värden understryker att på att man som arkitekt och planerare bör se staden som ett ständigt föränderligt landskap. Hur kan då en planeringsprocess tillämpas på bästa sätt för att ta tillvara på de värden som finns på dessa platser? Mellanrummen är ytor som kan tas i bruk och de har en stor potential att påverka hur arkitekter och planerare kan driva en mer brukarvänlig stadsutveckling som står öppen för en mer dynamisk och flexibel förändringsprocess.

Som arkitektstudent får man lära sig att analysera och bedöma, ta sig an en plats eller område och lära sig tolka dess inneboende väsen. Man får en gedigen och bred utbildning där man lär sig att hantera komplexa frågeställningar och företeelser i staden, särskilt gällande strävan efter en hållbar utveckling. I denna studie har jag har lärt mig att arkitektyrket inte behöver innebära att alla platser behöver projekteras in i minsta detalj. Lika mycket som vi planerar för en hållbar klimatanpassning borde vi planera för en social hållbarhet. En förutsättning för det arbetet är att närma sig och beakta alla tänkbara brukare av platsen för ett projekt, oavsett hur platsen ser ut vid en okulär inspektion. Kanske kan man genom sina kunskaper efter utbildningen agera som en samordnare av tid och rum? Genom evolutionär arkitektur där brukarna är medskapare av platser i staden kanske det också medföra en djupare innebörd?

SLUTLIGEN

Jag valde att undersöka ämnen som jag sedan tidigare varit intresserad av utan att riktigt veta hur de skulle kombineras i en akademisk uppsats. Det har samtidigt varit intressant att reflektera över hur en litteraturstudie som denna kan leda en fram till de mest oväntade riktningar. I efterhand kan jag ställa mig frågande ifall jag inte borde ha avgränsat mig mer och dyka ner djupare i ett ämne. Jag är medveten om att mina studier i denna uppsats endast skrapar på ytan vid de ämnen som min uppsats består av, men jag hoppas att mina upptäckter kan stå till grund för vidare forskning och framtida studier. Det har bitvis varit utmanande men i och med det har jag lärt mig mycket om min framtida yrkesroll som landskapsarkitekt och på det sätt jag kommer att förhålla mig till och vad som ingår i stadens offentliga rum.

KÄLLOR

SKRIFTLIGA KÄLLOR

Bishop, P. Williams, L. (2012). The Temporary City. New York. Routledge.

Bourriaud, N. (2009). The Radicant. New York. Lukas & Sternberg

Caldenby, C. (2015). Göteborg rullar ut rutnät. Arkitektur, vol 3/15, ss. 48-53

Cupers, K. Miessen, M. (2002). Spaces of Uncertainty. Wuppertal: Müller + Busmann.

Eisenman, P. (1999) Det klassiskas slut: Begynnelsens slut, slutets slut. I: Beck, I. Holm, E-L. Sandqvist, T. Wallenstein, S-O. Winbladh, M (red), Arkitekturteorier, Skriftserien Kairos 5. Stockholm: Raster förlag, ss. 157-183.

Framton, K. (1999) Mot en kritisk regionalism: sex punkter för en motståndets arkitektur. I: Beck, I. Holm, E-L. Sandqvist, T. Wallenstein, S-O. Winbladh, M (red), Arkitekturteorier, Skriftserien Kairos 5. Stockholm: Raster förlag, ss. 117-138.

Gullbring, L. (2001). Framtiden är nu. Area, vol 2, ss 54

Gullbring, L. (2003). Creative Destruction. Area, vol 1-2, ss 48

Place, J M. (2003). Stalker manifest. Paletten, vol 251-252, ss. 28-29

Magnusson, J. (2003). No Walk, No Work. Paletten, vol 251-252, ss. 10-13

Saltzman, K. (2009). Inledning. I: Saltzman, K. (red), Mellanrummens möjligheter: Studier av föränderliga landskap. Göteborg: Makadam, ss. 7-22.

Saltzman, K. (2009). Revor och fransar i vardagens föränderliga landskap. I: Saltzman, K. (red), Mellanrummens möjligheter: studier av föränderliga landskap. Göteborg: Makadam, ss. 23-55.

Sola-Morales, I. (1995). Terrain Vague. I: Cynthia C. Davidson (red), Anyplace. Cambridge: MIT Press, ss. 118-123.

Sola-Morales, I. (1999). Plats: Permanens eller produktion. I: Beck, I. Holm, E-L. Sandqvist, T. Wallenstein, S-O. Winbladh, M (red), Arkitekturteorier, Skriftserien Kairos 5. Stockholm: Raster förlag, ss. 187-198.

Svensson, J. (2015). Platsens ande. Arkitektur, vol 4/15, ss. 24-27

Westin, S. (2010). Planerat, alltför planerat – En perspektivistisk studie i stadsplaneringens paradoxer. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Zintchenko, L. (2009). Oförutsägarhetens urbana landskap. I: Saltzman, K. (red), Mellanrummens möjligheter: Studier av föränderliga landskap. Göteborg: Makadam, ss. 57-9

ELEKTRONISKA KÄLLOR

Braae, E och Diedrich, L. (2012). Site Specificity in Contemporary Large-Scale Harbour Transformation Projects, Journal of Landscape Architecture [Elektronisk], vol 7:1, ss 20-33. Tillgänglig: http://curis.ku.dk/ws/files/40459172/diedrich_sitespecific_jola_pp20_33.pdf [2015-05-12]

Diedrich, L. (2011). Translations – Radicant Design for Transforming Harbour Sites. Portusplus 2/2011, s. 1-10. Tillgänglig: http://retedigital.com/wpcontent/themes/rete/pdfs/portus_plus/3_2012/Cultura_e_identidad/Lisa_Diedrich.pdf [2015-04-16]

Diedrich, L. (2013). Translating Harbours: Site Specific Design Approaches in Contemporary European Harbour Transformation. Diss. Köpenhamn: Köpenhamn universitet [Elektronisk] Tillgänglig: http://ign.ku.dk/formidling/publikationer/ign-phd-thesis/filer/Translating_Harbours_140120.pdf [2015-04-16]

Doron, G. M. (2010). The Dead Zone and the Architecture of Transgression. City:

analysis of urban trends, culture, theory, policy, action [Elektronisk], vol. 4, ss 247-263. Tillgänglig: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13604810050147857> [2015-05-12]

Ericsson, E. (2013). Mellanrum – Möjligheternas rum. Hållbar stad [Blogg]. 28/11. Tillgänglig: <http://www.hallbarstad.se/blogs/posts/350-riksantikvarieambetet-mellanrum-mojligheternas-rum> [2015-08-07]

Gullbring, L. (2002). Mellan Jerker Söderlind och Lars Mikael Raatmaa. Tillgänglig: <http://www.calimero.se/stadspl.htm> [2015-05-17]

Gullbring, L. (2003). Mellanrum och staden. En kommentar till seminariet Dynamik, dialog och delaktighet – för att utveckla stadens landskap. Tillgänglig: http://www.raa.se/app/uploads/2013/11/landskapsforum_2013_session_1.pdf [2015-05-20]

Nielsen, T. (2001). Overskudslandskaber. Nordisk Arkitekturforskning [Elektronisk], vol. 1, ss. 25-40. Tillgänglig: <http://arkitekturforskning.net/na/article/view/349/305> [2015-04-27]

Nielsen, T. (2002). The Return of the Excessive: Superfluous Landscapes. Space and culture [Elektronisk], vol. 5, ss. 53-62. Tillgänglig: <http://sac.sagepub.com/content/5/1/53.full.pdf+html> [2015-04-27]

Nilsson, F. (2004). Arkitektur - Från statiska objekt till diagrammatiska fält? Om form i ett digitaliserat arkitekturtänkande. Nordisk arkitekturforskning. Årg. 3, sid. 47-58. Tillgänglig: <http://arkitekturforskning.net/na/article/viewFile/230/192> [2015-05-11]

Sadler, S. (1998). The Situationist City. [Elektronisk] Cambridge Mass : MIT Press. Tillgänglig: eBook Collection [2012-05-20]

Wikström, T. (2009). Exempel 3: Genvägar är inte senvägar: Taktisk mobilitet i

modernismens överskottslandskap. Tillgänglig: <https://dl.dropboxusercontent.com/u/76567571/Wikström%20Connecting%20the%20Suburban%20Landscape.pdf>
[2012-06-23]

RADIO

Stil (2015). Le Corbusier – Mästare eller monster av en stil i stål och betong.
[Radioprogram] Producent: Anna Åkerlund. Sveriges Radio, P1 24 April

BILDER

Upphovsman för alla fotografier är Lars Håkansson